

АРТЕФАКТИ МУЗЕЄЗНАВСТВА ТА СУЧАСНІСТЬ

ARTIFACTS OF MUSEOLOGY AND CONTEMPORANEITY

Досліджуються сучасні проблеми музеєзнавства та викладання музеєзнавчих дисциплін. Наведено теоретичне визначення музеєзнавства.

Ключові слова: музеєзнавство, артефакти, теорія та практика музеєзнавства, музеєзнавча освіта.

Исследуются современные проблемы музееведения и преподавания музееведческих дисциплин. Предложено теоретическое определение музееведения.

Ключевые слова: музееведение, артефакты, теория и практика музееведения, музееведческое образование.

An author researches the modern problems of museology and a teaching of museology's disciplines. Theoretical determination of museology is given in the article.

Key words: museology, artifacts, theory and practice of museology, museology education.

Означена тема потребує пояснення як термінологічних трактувань, так і питань, що розглядаються нижче та є актуальними в музеєзнавчій освіті. Кожна дійсно актуальна річ певною мірою пов'язана з парадоксами чи проблемами розвитку, які можуть здаватися штучними, хоча і потрібними на певних етапах того чи іншого процесу трансформацій. В останні десятиліття дійсно складається парадоксальна ситуація необхідності розвитку музеєзнавчої освіти та певного штучного стримування такого розвитку. Дослідження штучності в цьому разі доцільно вписати в модель артефакту.

Отже, мета статті — показати, із чого складається казуальність, або виявлення причин, неприродно недостатнього розвитку музеєзнавчої освіти в Україні. Відомо, що слово «артефакт» стало наразі модним, воно запозичене з англійської і походить від латинських слів *ars* («штучно») та *factum* («зроблене»). Оскільки стосовно викладання музеєзнавства не було природних факторів негативного впливу, катаклізмів у зонах розміщення окремих пам'яток, музейних об'єктів чи ВНЗ або факторів, що не можуть бути врегульовані адмініструванням, то дійсно можна засвідчити штучно створену ситуацію нерозвитку. Ще глибший сенс у використанні означеного

в заголовку терміна виникає, якщо артефакт сприймати як явище чи процес, виникнення яких в існуючих умовах є малоюмовірними. Отже, відповідно до такого акценту, доведемо також, що стан музеєзнавчої освіти мав би бути ліпшим, розкриємо причини, які штучно перешкоджають розвиткові музеєзнавства як науки в її поєднанні з роботою вищої школи.

У світі минуле століття було позначене інтенсивним розвитком музеїв та музейної справи, причому якщо перші дві третини століття відзначалися поступовим розвитком у **чисельному вираженні**, то остання чверть ХХ ст. виявилася плідною на численні інновації в музейній справі: вийшли друком нові теоретичні праці, виникли дослідні установи, заклади освіти, що пов'язані з музеєзнавством. Музеї починають відчувати свою значну роль у наукових, передусім історичних і краєзнавчих, дослідженнях. Музейний працівник-колекціонер, збирач стає повноцінним **науковим** працівником. Усі види музейної роботи тепер супроводжує слово «науковий/ва/ве»: науково-фондова робота, науково-дослідна робота, наукове забезпечення експозиційної роботи, рекламних акцій, PR-технологій тощо. Іншими словами, виникло **якісно нове явище** — продукування теоретичної складової на основі колишніх численних успіхів музейної справи.

У музейній періодиці, як вітчизняній, так і зарубіжній, дискутувалися питання про музеєзнавство як науку, про міру (збалансованість) науковості та «сервілізму» або навіть допоміжних, підготовчих робіт, що залишаються для пересічного відвідувача музейного закладу «за лаштунками», проте передують науковому забезпеченню фондової, експозиційної та ін. музейної роботи. «У сучасному світі, — зазначено у Квебекській декларації «Основні принципи нового музеєзнавства», — який намагається використовувати для свого розвитку всі засоби, музеї повинні вийти за межі традиційних завдань і функцій: ідентифікації, консервації та освіти — і розпочати здійснення ширших програм, що дозволять їм брати активнішу участь у житті суспільства і повніше інтегруватися в навколишнє середовище» (Квебекская декларация: основные принципы новой музееологии // Museum. — 1985. — № 148. — С. 21).

Зазначена в декларації проблема «музей-навколишнє середовище» залишається актуальною. Вона розробляється в різних напрямках. Відтак, слід зазначити, що музей має відображати світ, а також що у визначенні науки про музеї має знайти відображення це завдання. Отже, спробуємо дещо конкретизувати, зважаючи на важливість і представництво симпозіуму «Культурно-мистецька освіта:

інституціональні трансформації в соціально-культурологічних парадигмах»:

1. Відношення музей-навколишнє середовище має два виміри. Перший пов'язаний із сервільними функціями музеїв, другий — з науковими завданнями музеєзнавства.

2. Сучасний музей поступово виходять за рамки вузького розуміння культури.

Почнемо з першого. Відомо, що з 1877 р. в Дрездені виходив друком журнал «Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde» («Журнал музеології й антикварознавства»), в якому в 1883 р. було опубліковано статтю «Музеологія як наука». З того часу з меншим чи більшими ентузіазмом тривають дискусії, чи є музеєзнавство наукою, а якщо є, то як така наука вписується в загальне розуміння завдань науки. Щодо цього зазначимо, що в другій половині ХХ ст. стало надзвичайно популярним у визначеннях будь-якої галузі науки використовувати слова «наукова дисципліна, що вивчає історію та закономірності розвитку...». Якщо вживається слово «закономірності», то начебто з'являються й ознаки науки. Так можна дійти до науки про столи, стільці та ін. Наприклад, столознавство — наука, що вивчає історію столів та досліджує закони розвитку столів і т.п. Подібно до цього, в контексті майже усталеної тенденції більшість авторів-музеологів визначають науку про музейну справу, безумовно, вказуючи також об'єкт, предмет. Як би далі ми не намагалися розробляти теорію науки музеєзнавства (музеології) — наприклад, теорія тезаврування, теорія документування, теорія комунікації — все одно приходимо до простого переліку напрямів музейної роботи. Проте іманентні ознаки науки мають свідчити не про кількісні дані, а про такі взаємозв'язки, такі теоретичні сутності, без пізнання яких неможливе подальше відтворення життя в тому чи іншому напрямі трансформації суспільства чи світу. При цьому **відтворення життя** слід розуміти максимально широко, маючи на увазі не тільки культуру в найширшому її розумінні. Основою такого розуміння відтворення життя є той демографо-економічний (демоєкономічний) факт, що в сучасному світі вже не суспільство залежить від природи, а природа від суспільства. Проте сучасне розуміння екології (звідси й напрям теоретичного музеєзнавства — екомuzeологія) все ще використовує модель безмежних можливостей людини. Старі гасла: «Нам не слід чекати на милість від природи, взяти в неї все — наше завдання» (І. Мічурін), — втратили свою актуальність. Але суспільна свідомість не може припуститися думки, що резервації (т. зв. природні заповідники, де «максимально передбачено»

потреби природи!) для природи чи екологія довкілля в принципі вже не актуальні як зазначені людиною та людською культурою сутності. Отже, відтворення життя — це поступальний діалектичний процес, зумовлений видозмінами природи та людини, процес, суть якого складають протиріччя природа-суспільство. Слід зауважити коротко, що трансформації (або розвиток) рухають саме протиріччя. У світі людини найзагальнішим та всеохоплюючим з моменту початку антропогенезу є означене протиріччя.

Якщо розуміти музей як певну необхідність відображення світу загалом (а це дійсно так, адже немає напряду відтворення життя, що не передбачав би потреби осмислення через музейну форму пізнання), то формування теорії музеєзнавства розпочинається з пошуку взаємозв'язків «відтворення життя-музей».

Таким чином, музеєзнавство — це галузь знань, що вивчає відтворення життя в особливій формі, зокрема у формі збереження минулого предметного світу.

Чому збереження минулого предметного світу стало настільки затребуваним від минулого століття донині — окрема тема майбутніх розвідок з теорії музеєзнавства.

Що стосується тези про те, що сучасний музей поступово не обмежується вузьким розумінням культури, то хоча й існує думка, що музеї нового покоління покликані відображати світ у його багатоманітності, проте традиційно музей і музеєзнавство обмежують прокрустовим ложем вузького розуміння культури.

Домузейне збирання за невеликим винятком майже завжди було заняттям елітним. Його елітність часто була пов'язана з позанауковим інтересом, навіть із суто побутовою зацікавленістю, бажанням мати в колекції коштовні рідкісні речі.

Винятки підтверджують правило. Можна навести чудовий приклад із сивої давнини України. Ітиметься про зацікавленість колоністів-греків знахідками минулих, доантичних культур на території Криму. Антична письмова традиція, місцеві топоніми, що вказують на кіммерійців, найщільніше представлена на території сучасного Керченського півострова, себто на Боспорі Кіммерійському (кіммерійські стіни, кіммерійські переправи, Кіммерія, Кіммерійський Боспор, місто Кіммерік, кіммерійські поселення, гора Кіммерій). Проте археологічних свідчень перебування власне кіммерійців у Східному Криму обмаль. Найяскравішим з доантичних часів загалом є поселення і знахідки т. зв. кам'янської культури Східного Криму, що побутувала у XVIII–XVI ст.ст. до н. е. і розміщувалася нерідко на тих територіях, де значно пізніше селилися греки. Археологи в

античних поселеннях Боспору доволі часто знаходять речі цієї чи подібних культур. Очевидно, греків цікавив край, куди вони прибули, культура племен, котрі мешкали до них, і оскільки під час спорудження своїх міст і поселень такі знахідки минулих культур траплялися, то їх порівнювали з кіммерійцями. Себто давні греки були одними з перших збирачів предметів-артефактів, що свідчили про історію краю, і до цих знахідок прив'язували легенди про кіммерійців. Причому, слід зазначити, що й у цьому разі грецька культура була попередницею майбутніх тенденцій вільного розвитку культури для вільних громадян поліса.

Тому наступний етап зацікавлення не еліти, а широких верств населення колекціями еліти припадає на ХІХ ст. — прості люди набувають можливості ознайомлюватися з музейними зібраннями, організовуються публічні музеї. Мине зовсім небагато часу і гуманістичні традиції, демократизація епохи капіталізму спричинять те, що музеї стануть тільки закладами культури з обслуговування широких верств населення. Просвітництво, гуманізм «знищать» культуру в первісному широкому (лат. Culture — «обробляти») її розумінні, перетворить на Culture — «виховання», «розвиток» і «просвітництво». Особливо це стосується музеїв.

Вузьке розуміння культури почало побутувати, коли музей став обслуговувати народні маси. Виникла необхідність доводити, що музеї виконують важливу просвітницьку, а в певні епохи — ідеологічну функції. Але це не зовсім так. Музей — це не культура у вузькому її розумінні.

Достовірно оцінити розвиток музейної справи в Україні складно тому, що не існує чіткої системи обліку музеїв, крім того, музеї як в Україні, та й за її межами підпорядковані різним відомствам, в інших країнах багато міні-музеїв, крамниць-музеїв та ін., що мають доволі невизначений статус. Згідно з даними М. Й. Рутинського й О. В. Стецюк, за період 1985–1990 рр. кількість музеїв державного підпорядкування України збільшилася майже в півтора рази (з 174 до 214). Далі, ще за 5 років (на 1995 рік) — до 314 одиниць, що автори пов'язують з «періодом «сплеску» національної самоідентичності й патріотично-культурного відродження, що тривав у нашій країні з 1985 по 1995 рр.» (Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство. — К.: Знання, 2008. — 432 с. / с. 326–327). Упродовж 2004–2006 рр. музейна мережа збільшилася на 29 закладів.

На 1 січня 2007 р. в Україні в системі Міністерства культури налічувалося 770 музеїв (разом з філіалами). А відповідно до «Аналітичного звіту Міністерства культури України за 2012 рік», на

1 січня 2013 р. в країні вже було 45 національних музейних закладів, 570 державних і комунальних музеїв та 1141 музей-філіал. Значно збільшилося і відвідування музеїв та музейних закладів. В Україні на 10 тис. населення нині припадає 0,385 музейних закладів різного типу, в Росії, відповідно, — 0,141 музейний заклад державного підпорядкування, в Польщі (на 2010 р.) — 0,282, в Канаді (на 2010 р.) — 0,736 музеїв на 10 тис. населення.

Доведено, що музейна справа, себто практика, дійсно набула значного розвитку. ХХ ст. відзначилося «музейним бумом» — музеєфікація пам'яток історії та культури, природних об'єктів, відкриття нових музеїв, активізація діяльності раніше створених музеїв. Музей відіграє дедалі більшу роль у життєдіяльності людини. У суспільства існує потреба в музеях, як особливій формі збереження предметного світу, яка не зникає. Разом з такою потребою поступово фундаментується новий напрям наукового пізнання. Проте, як уже зазначено, незрозуміло, чому саме музейна освіта не є затребуваною, чому не користується попитом у молоді. Пояснення такого стану речей низькою зарплатою у сфері культури та власне в музейній справі не є вичерпною відповіддю, оскільки сформована суспільна потреба має знайти поцінування. Отже, є певний артефактовий парадокс. Дві його складові визначаються з того, що вже розглянуто: 1) потрібна відповідна до ситуації музеологічна теорія; 2) музеєзнавство за своєю сучасною суттю не є напрямом у відтворенні життя, що стосується лише культури. Виникає третя складова — стосовно завдань освіти, особливо музеєзнавчої, в Україні.

Нині діяльність музеїв та адміністрування музейної справи відірвані від завдань підготовки спеціалістів галузі. Відповідно, в «Аналітичному звіті Міністерства культури України за 2012 рік» серед першочергових чи будь-яких інших завдань з розвитку музейної галузі не зазначена музейна освіта.

У чинному «Переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах...», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України за напрямом «Культура» зазначена спеціальність «музейна справа та охорона пам'яток історії та культури» без варіацій за видами. Таке трактування значення музейної справи ще раз підкреслює звужене розуміння і завдань музеїв, і завдань музеєзнавства як науки, скільки б ми не говорили про їхню роль, розвиток та значення. Наприклад, в аналогічному переліку Республіки Білорусь серед напрямів спеціальності «музейна справа та охорона культурної спадщини» вказані: «історія та музеологія», «мистецтвознавство та музеологія», «музеєзнавство», «культурна спадщина та туризм».

Навіть перелік з Білорусі звужений проти бажаного, зважаючи на потреби розвитку музеєзнавства й потреби залучення молоді до музейної освіти та практичної роботи. Недоцільно, коли фахівець з музеєзнавства, прослухавши повноцінний університетський курс, має ще проходити додаткове навчання, навіть на базі середньої освіти, якщо він хотів би бути екскурсоводом за напрямом «туризм». Чи настільки далека музейна справа від певної галузі в туризмі, що мусимо обмежувати можливості екскурсоводів-музеєзнавців? Чи не слід надати можливості музеєзнавцям (спеціалістам і магістрам) на кафедрах музеєзнавства університетів спеціалізуватися із всевітньої історії та історії України, природознавства, географії, мистецтвознавства, музейного туризму, економіки підприємств (за напрямом), експертизи історичних та культурних цінностей, менеджменту закладів культури, реставрації та певних видів мистецтва.

Оскільки музеєзнавство — особлива галузь знань, необхідно погодитися з тим, що на кафедрах музеєзнавства можуть працювати за сумісництвом на будь-якій посаді фахівці відповідного високого рівня із закладів Національної академії наук, інших ВНЗ, творчих об'єднань чи фахових майстерень та ін.